

יחסם של גדולי ישראל לשחרור מחבלים להצלת חטופי אנטבה

הקדמה

דעת הרב עובדיה יוסף
יותר מכדי דמיהן
דעת הרב ישראלי
דעת הרב אלישיב
דעת הרב בן ציון אבא שאול
דעת בעל הקהילות יעקב
עמדת הרבי מלובביץ
דעת הרב שלמה גורן
דעת הרב חיים גריינמן
סיפורו של ד"ר להמן
האם מדובר בגדרי מלחמה
סיכום

הקדמה

לפני ארבעים שנה, בכ"ט בסיון תשל"ו, נחטף לאנטבה מטוס של חברת אייר פרנס ובו למעלה ממאה ישראלים, ולאחר גלגולים שונים הוא נחת בשדה התעופה באנטבה, אוגנדה. המחבלים דרשו בתמורה לשחרור החטופים שמדינת ישראל תשחרר כמה עשרות מחבלים הנמצאים בידיה. בסופו של דבר במבצע מיוחד במינו שוחררו החטופים בחסדי שמים כשבוע לאחר חטיפתם. החטיפה וההתרחשויות בעקבותיה העלו על שולחנם של גדולי ישראל מספר שאלות הלכתיות, וכאן נעסוק באחת מהן. אין כוונתנו לדון בכל המקורות ופרטי הדיונים, אלא לסקור את השתלשלות הדברים על פי מקורות שונים, ואת נקודות המבט ההלכתיות השונות על השווה והשונה ביניהן. עוד יש לציין כי סוגיה זה עלתה לדיון מחדש בדור האחרון במספר הזדמנויות, אך כאן נתמקד בעיקר בהקשר הספציפי של חטופי אנטבה ובמבצע יונתן שנעשה לשם שחרורם.

מדיניותה העקבית והנחרצת של הממשלה במקרי חטיפה קודמים (כגון: חטיפת מטוס סבנה, חטיפת הספורטאים במינכן ועוד) הייתה שלא להיענות לדרישות של שחרור מחבלים שמא יעודדו בכך חטיפות נוספות, וכדי שלא להיכנע לטרור. יחד עם זאת, בניגוד לעבר, ובשל מורכבות המקרה והקושי לשחרר את בני הערובה

מהמקום שבו נמצאו, נשמעו קולות רבים אשר ביקשו לשקול להיענות בחיוב לתביעות המחבלים. משפחות החטופים הפעילו לחץ על ראש הממשלה יצחק רבין ודרשו להיענות לדרישות המחבלים: "חיי אדם יקרים מעקרונות, ויש דרכים אחרות להילחם או למנוע טרור", כתבו לו.

דרישתם של המחבלים לשחרר את חבריהם העלתה לדיון את השאלה האם הדבר נכון מצד ההלכה. הרב עובדיה יוסף כתב שהשאלה הועלתה בפניו בידי המשפחות: "הנה לפני שהוחלט סופית ע"י הממשלה על מבצע אנטבה עמדה לפנינו השאלה מצד כמה ממשפחות היהודים החטופים האם על פי ההלכה יש לשחרר... הרב עובדיה כתב שלצורך דיון בשאלה הוא כינס את הרב יוסף שלום אלישיב, הרב שלמה זלמן אויערבך, הרב בצלאל ז'ולטי, הרב אליעזר גולדשמידט, הרב שאול ישראלי והרב בן ציון אבא שאול, "זוהי ההחלטה שנתקבלה באותו מעמד, והועברה לידי רה"מ בעת כינוס הממשלה לדון בדבר"²... בעקבות הדברים האלו ננסה לברר את דעתם של רוב המשתתפים באותה התייעצות, ושל גדולי תורה אחרים.

1 תושבע"פ יט, זכור לאברהם תשנ"ז עמ' ריג. משום מה השורה העוסקת בבקשת המשפחות הושמטה בתשובה שנדפסה לבסוף ב"בי"א ח"י חו"מ סימן ו. בספר "אריה דרעי, העליה, המשבר, הכאב" מאת יואל ניר עמ' 376 כתוב שרבין שטח את ההתלבטות האם לשחרר מחבלים בפני הרב עובדיה, ובספר "בן פורת יוסף" מאת צבי אלוש ויוסי אליטוב עמ' 98 מופיע שרבין פנה לרב וביקש גיבוי הלכתי-ציבורי להודעה שהממשלה עומדת לפרסם אודות שחרור מחבלים, ועקב כך כונסו גדולי ישראל לדיון בעניין, ואם הדברים מדויקים עולה מהם שהמניע לבירור היה פנייתו של רה"מ ולא פניית המשפחות, וישנה כמובן אפשרות ששני הדברים נכונים. ראוי לציין שבספר 'רבינו' עמ' רפב כתב הרב אליהו שטרית, שכאשר ערך עם הרב עובדיה תשובה זו אמר הרב עובדיה: 'רבין היה מקשיב לתלמידי חכמים'.

2 הערה מכת"י שנוספה במהדורה החדשה של יב"א הוצאת 'מאור ישראל' תשע"ה עמ' תרכו. תיאור מעניין מצוי בדברי הרב מאיר אמסעל (המאור שנה כח גיל' ה): 'זכר כאן לשבח הרב החסיד ר' ברוין, שקראנו ביום חמישי בחרדה רבה שזמן ההרג ביום א' ר"ל הולך ומתקרב, והיהודים באמריקא אינם עושים כלום להצלתם. אמרנו לו שלדעתנו הקרובים בא"י בוודאי מרעישים את הארץ לעשות הנחוץ לפדיונם. אמר לנו שאין לסמוך על זה, כי שלטונות מדינת ישראל יש להם שיטה לא להיכנע לטרוריסטים, ופדיון נפשות אינו נוגע לליבם כ"כ. אמרנו לו והן הודיעו שמוכנים להתפשר. אמר לנו שאין זה כלום, ובקשנו להרעיש את גדולי הדור באמריקא, הרבי מלובביץ, ר' משה פיינשטיין, הרב סולובייציק, ר' פנחס טייץ וכדומה. לבסוף לא הספיקו לפעול עד ששמעו על המבצע המוצלח'. מהדברים עולה שגם לאחר שהממשלה הודיעה על הסכמתה לשחרור מחבלים היו שסברו שאין זו כוונתה, ולא תעשה כך כיון ש"פדיון נפשות אינו נוגע לליבם כל כך". דברים חריפים בסגנון זה מצויים גם בספר 'יוסף דעת' לר' יוסף ליס, מקנאי בני ברק, עמודים כח-כט. בכתביו של הרב שלמה שטנצל [ראיתם באתר "חידוש"] נמצא התיאור הבא: "בעת חטיפת המטוס באנטבה ע"י המחבלים, שהעמידו תנאי לשחרורם אם ישחררו את המחבלים שבידי ישראל, העולם רעש מהחטיפה. בערך בשעה 3:00 בלילה נשמעו דפיקות על

דעת הרב עובדיה יוסף

את שאלת ההיתר לשחרר מחבלים רואה הרב עובדיה כקשורה לשלוש נקודות: א. האם יש כאן מסירת אדם להריגה על מנת להציל אחרים. ב. האם יש כאן שאלה של הכנסת עצמו לספק סכנה כדי להציל חברו מוודאי סכנה. ג. האם הדבר סותר את הכלל לפיו אין פודין את השבויים יתר מכדי דמיהן. על הנקודה הראשונה כתב:

”נראה לכאורה לומר שמכיוון שע”י פעולת שחרור המחבלים הכלואים בידינו על מנת למוסרם בידי חבריהם החוטפים מכניסים בספק סכנה לכמה מן התושבים בישראל, אין לעשות מעשה בידיים פעולה כזאת, אף על פי שיש בה מאידך גיסא הצלת מאה יהודים החטופים, וכדין התוספתא והירושלמי יהרגו כולם ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל”.

אך הוא דחה השוואה זו לאור דברי החזו”א אודות חץ שנורה לעבר קבוצת אנשים, יישנה אפשרות להטותו לכיוון אדם אחד כדי שלא יפגע בקבוצה גדולה:

”ונראה דלא דמי למוסרים אחד להריגה להציל השאר, דהתם המסירה היא פעולה אכזרית למטרה של הריגת נפש, ובפעולה זו אין הצלת אחרים בטבע הפעולה אלא המקרה גרם עכשיו הצלה לאחרים, והצלתם קשורה במה שנמסר עכשיו להריגה אחד מישראל. אבל הטיית החץ (או הפצצה ורימון היד) מצד זה לצד אחר היא בעיקרה פעולת הצלה, ואינה קשורה כלל באופן ישיר בהריגת היחיד שבצד האחר, רק במקרה נמצא עכשיו בצד האחר אדם מישראל, ואפשר שיש לנו להשתדל למעט אבידת ישראל כל מה שאפשר, מאחר שאם לא יעשה כן יהרגו הרבה נפשות”.

ע”פ זה כותב הרב עובדיה: ”והוא הדין לנידון דידן שאין בפעולת שחרור המחבלים משום הורג בידיים, הרי הוא כמו שמטה את הרימון יד לכיוון אחר ומונע אובדן חיים של ישראלים רבים ככל האפשר, ודאי עדיף לעשות כן מלחוב בדמם של מאת היהודים חטופי המטוס. ובפרט שאין אנו בטוחים שהמחבלים אשר ישוחררו יחזרו בעצמם לפעולות רצח בישראל לאחר שסבלו על מזימות הרשע שלהם, והוי ליה ספק וודאי ואין ספק מוציא מידי ודאי”.

דלת ביתי, ונכנסו הגה”צ רבי זלמן בריזל שליט”א מזקני קרלין ור’ יעקב איש לעלוב... הם סיפרו כי הם באים מהגרא”מ שך. הם ביקשו ממנו פסק דין על דבר החובה לשחרר מחבלים כדי להציל את היהודים שמתוסם הונחת ע”י המחבלים באנטבה. לאחר שחשב בביתו, הרב שך נתן להם בכתב את פסק הדין, וביקש מהם שיקבלו את הסכמתו של הסטייפלער. הם הגיעו לביתו של הסטייפלער, שהצטרף לפסק, והוסיף את חתימתו לפס”ד. משם הם הגיעו אלי, הואיל ונמסר להם כי יש לי קשר עם התקשורת בארץ ובעולם”.

בנקודה השנייה, של כניסה לספק סכנה למען הצלת חברו מוודאי סכנה, הרחיב הרב עובדיה כדרכו, והביא את השיטות השונות האם יכול או צריך האדם להכניס עצמו לספק סכנה למען הצלת חברו מסכנה ודאית, או שמא יש לומר שספק שלו עדיף מוודאי של חברו.³ ובסיום דבריו כתב: "אלא דלדינא נקטינא דלא כהגהות מיימוניות בשם הירושלמי, דאמרינן דספיקא דידיה עדיף מוודאי דחבריה משום שכתוב וחי אחיך עמך חיך קודמין, ובעינן שיחיה ודאי, כההיא דיומא (פה, ב) גבי וחי בהם ולא שיכנס לספק סכנה. עיי"ש. ולכן אין לו להשליך נפשו מנגד אפילו בספק סכנה להצלת חברו מוודאי סכנה".⁴

אך הוא הבדיל בין אותו דיון לבין ענייננו: "אבל כשהברירה מסורה ביד אדם שלישי להכריע בין שנים, שהאחד נתון בספק סכנה והשני בודאי סכנה, אין הספק מוציא מידי ודאי, ויש להעדיף הצלת מי שהוא בודאי סכנה".

והוסיף: "בר מן דין, נראה שבאמת עלינו לחוש יותר ויותר לסכנה המיידית של מאת היהודים החטופים, כשלהט החרב מתנופפת על ראשם על ידי המחבלים האכזריים חוטפי המטוס המאיימים להוציאם להורג עד יום ה' ג' תמוז בשעה 2 אחה"צ, והני רשיעי גזמי ועבדי, ואילו הסכנה העתידה והעלולה להתרחש בשחרור ארבעים המחבלים הכלואים אינה עומדת כיום על הפרק באופן מידי, אלא לטווח רחוק ולאחר זמן".

והוא משווה זאת לעקרון שקבע הנודע ביהודה [תניינא יו"ד ר"י] לפיו רק כאשר יש חולה לפנינו, מותר לעבור עבירה להצלתו, יעויין שם.

יותר מכדי דמיהן

הנקודה השלישית בה עוסקת תשובה זו היא דין המשנה בגיטין דף מ"ה שאין פודין את השבויים יתר מכדי דמיהן. נושא זה נפתח בהנחה ש"מקום יש בראש לומר ששחרור מספר גדול של מחבלים כמו בנידון דידן ע"י פעולתם הנועזת של חבריהם

3 כלשון הרדב"ז בשו"ת ח"ג סימן תרכז.

4 יעוין בדברי הרב יהודה גרשוני [קול צופיך עמוד רמב-רמג] שהסיק גם הוא שרוב האחרונים סוברים שאין להכניס עצמו לספק סכנה, וממילא אפילו אם נגיד שהשבויים הישראלים הם בודאי סכנת נפשות, אבל ע"י הצלה יגרמו להכניס את בני ישראל בישראל לספק סכנה... ועוד הם עוד לא בוודאי סכנת נפשות, ושב ואל תעשה עדיף. הוא לא סבר כחילוקו של הרב עובדיה שכאן מדובר בגורם שלישי. אפשר שלדעתו אין זה נחשב 'גורם שלישי' שכן הסיכון אליו נכנסים עם שחרור המחבלים נוגע גם למשחררים, כחלק מכל עם ישראל. הרב גרשוני חלוק עליו גם בהערכה שמדובר בסיכון עתידי ולא "חולה לפנינו", וכמו שכתב גם הרב ישראלי, וכדלקמן. בהמשך דבריו שם מעלה הרב גרשוני סיבה נוספת לפיה אין לשחרר מחבלים: "לקיים חוק ומשפט יש חובה על כל יחיד למסור נפשו... ולקיים את הסדר והמשפט", ויעוין שם בהנמקת חידוש גדול זה.

החוטפים, יעודד אותם למסור עצמם, ויתאמצו לחטוף עוד מטוס שיש בו הרבה יהודים כדי לסחוט שחרור נוסף של חבריהם המחבלים הכלואים בישראל. ושייך נמי בכה"ג הטעם דדילמא ליגרבו ולייתי טפי, ועל ידי כן ימשיכו לסכן את חיי ישראל ביתר שאת".

נשים לב, שהרב עובדיה לא דן בתחילה ישירות בשאלה מהו 'כדי דמיהן' בהקשר זה, אלא משליך את טעם התקנה למציאות המדוברת, וממנו גוזר את התשובה לשאלה. בעניין זה מעניינת הערתו של הרב י"ה הנקיף,⁵ ולטעמו ישנו הבדל בין שתי השנים:

"לענ"ד אין איסור להיענות לדרישות החוטפים לשחרר אחיהם בכלא... ולא מיבעיא לדעת שו"ת מהר"ם מלובלין סימן ט"ז ששמים דמי השבויים לפי עבד הנמכר בשוק, שלפי זה בטל עניין כדי דמיהם היום לגמרי, אלא גם לדעת שו"ת הרדב"ז ח"א סימן מ' ששמים לפי מה שנפדים שבויי עכו"ם, פוק חזי שבכל מדינות אירופה מחבלים תופסים שבויים והממשלות שומעות להם ומשחררות מחבלים כלואים, וא"כ אע"פ שלא ניחא לן שתעשנה הממשלות כן, מכל מקום שחרור מחבלים כלואים אינו נקרא יתר על כדי דמיהם של השבויים כיון שנהגו כן, ואין זה נוגד את תקנת חז"ל. זה אמרתי בקיץ תשל"ו, ומאז נשתנתה המציאות והיום אין הממשלות משחררות מחבלים כלואים כדי להציל בני ערובה, ושוב אסור לשחרר מחבלים כלואים להציל שבויים מפני שהוא כיתר על כדי דמיהם לשיטת הרדב"ז".⁶

בסיום דיונו בענין הסיק הרב עובדיה: "י"ל שאפילו את"ל דחשיב בכה"ג כיותר מכדי דמיהן מטעם דלא לגרו ולייתו טפי, מ"מ כשיש סכנה ממשית בדבר, כבנידון דידן, לא חיישינן להאי טעמא דדילמא מגרו בהו ומייתו טפי".⁷

ואז הוא מוסיף סברה נוספת מדיליה: "ובלא"ה הם עושים כל מה שביכולתם לחטוף ולהרוג ולרצוח כדי לשבש מהלך החיים הרגילים במדינת ישראל, יה"ר שחרבם תבוא בלבם וקשותתם תשברנה". הרי שאף אם נאמר שמדינת דגמרא נראה שזה אסור, יש לומר שלא על מצב כזה דיברה הגמרא. ואח"כ הוא מוסיף חיזוק נוסף: "אין לנו להוסיף ולהכניס גם נידוננו בטעם הגמרא דלא לגרבו ולייתו טפי שנאמר על תקנה מסויימת,

5 בני בנים ח"א סי' מג בתשובה משנת תשל"ו, שהדפיסה בספרו בשנת תשמ"ו.

6 עיקרו של הדיון סביב פדיון בסכנת נפשות מובא סביב דברי השולחן ערוך (יו"ד סי' רנב סע' ד): "אין פודין השבויים יותר מכדי דמיהם מפני תיקון העולם, שלא יהיו האויבים מוסרים עצמם עליהם לשבותם", ועי' בפתחי תשובה שם ס"ק ד.

7 בשו"ת בני בנים [שם] דן במקורותיו של הרב עובדיה והסיק: "אין לפדות... גם במקום סכנת נפשות. והעיקר בזה הוא כשו"ת מהר"ם מלובלין... ושכן משמעות רוב ראשונים... ואע"פ ששורת הדין היא כן בין בראשונים בין באחרונים, כיון שרבים נחלקו בזה לא מלאני לבי לאסור להציל נפשות, ויבואו גדולים ויורו בזה. ואולם עכ"פ פשוט שהממשלה רשאית לאמור קים לן שאסור לפדות בני ערובה ביתר על כדי דמיהם גם במקום סכנת נפשות".

ומכיון דהויא רק תקנה, וקודם שתיקנו כן בוודאי שהיו פודין ביותר מכדי דמיהן, אמרינן דבכה"ג שהוא ספק אם תיקנו בכלל אוקמא אדינא, וכעין מ"ש הרשב"א בתשובה הובא בבית יוסף חו"מ (ס"ס יג). וכ"פ הרמ"א באבן העזר (סי' קיח ס"ו).
לאור זאת התיר הרב עובדיה לשחרר מחבלים כדי להציל את החטופים.

דעת הרב ישראלי

כאמור, בבירור הלכה זו היה שותף גם מו"ר הרב שאול ישראלי.⁸ את השאלה מיקד כך:

"עומדת איפוא השאלה, האם מחויבים במקרה מעין זה להיכנע למחבלים בדרישותיהם, מאחר שאין נראית דרך אחרת להצלתם של בני הערובה, שאם לא כן יירצחו כולם. או אולי אין חיוב לעשות זאת, מאחר שעל ידי זה מסכנים את היישוב בארץ. ושמא אף אסור לעשות כן, שכן פדיונם של הללו הלקוחים למות יביא בעקבותיו סיכון של אחרים".

בתחילה הוא דן בשאלת הכניסה לספק סכנה כדי להציל חברו מוודאי סכנה שהועלתה גם בדברי הרב עובדיה, ומסיק מסקנה מחודשת וצורת הכרעה מיוחדת בספק ההלכתי הלא מוכרע:

"מכל הנ"ל נראה לפסק הלכה, שכיון שהיא מחלוקת, אין לחייב מי שבא לשאול לסכן עצמו להצלת חברו, בין שזה שנתון בסכנה הוא יחיד או רבים, שכן אין מבחינים בסברת מאי חזית וכו' בין רבים ליחיד. אך רשות יש בדבר, ואין איסור בכגון דא לסכן עצמו לשם הצלת חברו. ומכש"כ כשרבים נתונים בסכנה, שודאי אין איסור על המסכן עצמו להצילם".

והשלכת ההכרעה כלפי יחיד, לשאלה הציבורית מובילה למסקנה:

"נראה שכשם שהרשות נתונה ליחיד לסכן עצמו בכגון דא, כן יכולה ורשאית היתה הממשלה לעשות כן, ולהסכים למשא ומתן לשם שחרור המחבלים. ואף על פי שכאמור יש מקום לספק רציני שהדבר יביא בעקבותיו גלי אלימות באופן שהצלת הללו הנתונים בפחד המות כרוכה בספק נפשות של אחרים. כי הממשלה, בהיותה נבחרת מהציבור, הסמכות בידה לעשות כל מה שהיחיד רשאי לעשות, כי לה ניתנה ההכרעה בכל מקרה שהדבר טעון הכרעה בתור באת-כוח של הציבור כולו. ע"כ הסכמת הממשלה בנידון לא חרגה מדיני התורה וההלכה".

אחר כך מביא הרב ישראלי את דברי הרב עובדיה, וכותב:

"ויש מי שטען שאין הנידון דומה כלל למחלוקת זו של האחרונים שהובאה לעיל

8 את דעתו בעניין ניתן למצוא בספרו חוות בנימין סימן יז.

לעניין ספק וודאי, כי שם המדובר דווקא כשמי שבא להציל מכניס עצמו בסכנה ודאית הקיימת בשעה זו ממש, כגון מי שקופץ לים להציל הטובע שנסחף בגלים שהסכנה מוחשית וקיימת גם כלפי מי שבא להציל, מה שאין כן בנידון שלנו שהסכנה שיכולה לבוא משחרורם של המחבלים אינה כעת לפנינו, ואין זו אלא השערה שזה יחזק את פעולות החבלה, כי מה שנם יכולים לעשות לנו רעה ממילא הם עושים, והגברת פעולותיהם אינה ודאית. על כן בנידון שלפנינו חיובא נמי איכא להיענות לדרשותיהם ולשחרר המחבלים, ולא רק עניין של רשות". זוהי דעתו של הרב עובדיה דלעיל.

על כך כותב הרב ישראלי:

"אך לענ"ד כל כהאי גוונא, שלפי מצב העניינים השגת חפצם ע"י מעלליהם ודאי תגרום להתגברות פעולותיהם, וממילא גם הסכנות הנובעות מזה, גם אם נתעלם מהסכנה שבהישגים הפוליטיים שלהם - הרי קיימת גם סכנה מוחשית של הגברת האבידות בנפש שיכולות לבוא ח"ו ע"י ריבוי פעולותיהם והשתוללותם למראה ההצלחה, אין הבדל בין שהסכנה היא לפנינו כרגע, בין שלפי ההשערה הדבר יביא לידי סכנה, וכפי ששנינו בכגון דא במסכת עירובין (מד, א) שהתירו חילול שבת לחזור בכלי זינם גם במלאכה דאורייתא, מצד החשש שאם לא נתיר להם נמצאת מכשילם לעתיד לבוא. הרי לנו מזה שסכנה לעתיד, כל שהיא מוחשית וראוי לחשוש לה (בניגוד לספיקות רחוקים שחשש הסכנה אינו סביר), ודרכם של בני אדם להכניס עצמם בסכנות מעין אלו... הרי זה כאילו הסכנה היא כבר לפנינו, וכל הדינים הללו בה".⁹

9 ועי' עוד בעמוד הימיני עמ' רב-רג. השוואה בין דברי הרב ישראלי לדברי הרב עובדיה יוסף ולשאר העוסקים בנושא מעלה את השאלה מדוע לא עסק הרב ישראלי בסוגית אין פודין את השבויים יתר מכדי דמיהן? אפשר היה לומר שלדעתו אין מדובר כאן ביתר על כדי דמיהן, אולם עיון בסימן טז בחוות בנימין מראה כי הרב ישראלי [בשיעור שניתן בשנת תשל"ד והודפס בקובץ תושבע"פ י"ז שנה אחר כך] נתן את דעתו שם לסוגית שחרור מחבלים כדי לפדות בני ערובה, ושם אכן הביא את דעת התוס' שבשעת סכנה פודים, ועמד על כך שהשו"ע לא פסק זאת. כדי לבאר השמטה זו פנה הרב ישראלי לסוגיה שדן בה בענין אנטבה והיא כניסה לספק סכנה [חשש שהמחבלים יחטפו שוב] כדי להציל מוודאי סכנה [מצב החטופים כעת], ורצה לומר שהשו"ע סבור שאין לשחרר אף בשעת סכנה בגלל ספק הסכנה שיגרם מכך, אולם שב ואמר שאפשר שאין חיוב להסתכן בכה"ג אבל גם אין איסור. לבסוף הסיק "הדבר נראה להיות שקול, ונתון להכרעת אנשי הביטחון". נמצא שסוגית פדיון שבויים במחיר גבוה מתאחדת במובן מסוים עם הסוגיה אותה ליבן הרב ישראלי בדבריו בסימן יז אודות כניסה לספק סכנה וכו', ואפשר שזו הסיבה לכך שלא ראה לנכון להזכיר דין זה בפירוט בתוך עיסוקו בהצעה שנידונה בחטיפה לאנטבה.

דעת הרב אלישיב

את דעתו של הרב אלישיב נוכל ללמוד מתוך מה שכתב חתנו הרב יצחק זילברשטיין בספרו שושנת העמקים (עמודים קיב-קיג). שני הנימוקים לטובת שחרור מחבלים שהוזכרו בדברי הרב עובדיה הובאו גם בשם הרב אלישיב. ראשית, יש הכרעה במחלוקת האם בסכנה מותר לתת יותר מכדי דמיהן "דכשיש לפנינו ספק בתקנת חכמים מעמידים הדבר על עיקר הדין ודוחים את ספק התקנה". שנית, הרב אלישיב סבר "דחייבים בפיקו"נ לשחרר מחבלים, ואין כאן צד של גרבי מאחר והמחבלים בין כך עושים מה שיכולים, וכמבואר בתוס' גיטין דף מ"ה דבשעת חורבן הבית לא שייך דליגרבו". ויש להעיר שדברי התוס' יכולים להתפרש באופן אחר, כמו שכתבו הרמב"ן והמאירי שם, שבשעת חורבן הבית ליכא משום דמיגרי בהו טפי שהרי כולם בשבי הלכו, ואין זה משום שהם עושים כל מה שביכולתם. אם כן אין משם סימוכים לנידון דידן, אבל עדיין הסברא עצמה במקומה עומדת.

דעת הרב בן ציון אבא שאול

שותף נוסף באותו כינוס התייעצות שכינס הרב עובדיה היה הרב ב"צ אבא שאול. דברים שבכתב אין בידינו, אבל נמסר בשמו¹⁰ כי גם לדעתו היה נכון לשחרר את המחבלים, ומה שכתוב שאין פודין יותר מכדי דמיהן זהו רק אם לא יהרגו את השבוי, אולם בסכנת מיתה יש לשחרר, וכעין דעתו של הרב עובדיה שבמקום סכנה לא קיימת תקנה זו. אחר כך נשאל, "בגיטין מדובר בכסף, אך כאן מדובר בשחרור מחבלים היכולים להרוג אחרים!" והוא השיב: "וכי חסרים מחבלים?" כלומר שלדעתו אין לראות בכך תוספת משמעותית לסיכון הקיים מצד הזוממים לפגוע בנו. בכך הביע את דעתו כלפי שתי הסוגיות הראשונות הנידונות בתשובת הרב עובדיה, וחידש שכאשר בין כה וכה רבים רוצים לפגוע בנו אין בהחזרת מחבלים כדי לעכב את העיסקה, בהנחה שהחטופים מצויים בסכנת חיים.

דעת בעל הקהילות יעקב

בספר ארחות רבנו (חלק א עמ' שסז) מתאר הרב אברהם הורביץ דיון סביב עניין 'אין פודין את השבויים' שהתרחש באותם ימים.

"לעצם העניין אמר לי מו"ר בזה"ל, שזה תלוי בשני התירוצים של התוס' בגיטין (נח, א ד"ה כל ממוון), שלתירוץ אחד גם בפיקו"נ אין פודין את השבויים יותר מכדי דמיהן. וכן יש טעמים בגמרא (שם מד, א), אחד משום דגרבי [שימסרו הגויים את

10 מתוך תמלול של הקלטה המצוי בידי.

נפשם לשבות עוד] וטעם השני משום דוחקא דצבורא. והנה טעם דוחקא דצבורא אין כאן, שמדובר במדינה, אבל טעם דגרבי יש כאן, שהמחבלים יחטפו עוד מטוסים, ואם יראו שלא נותנים להם את תנאיהם יפסיקו לחטוף כי יראו שלא משתלם להם. ובפ"ת ביו"ד רנ"ב ס"ד ק מובא שהאחרונים דנו בזה, ויש כאלה שנוטים לטעם דגרבי [א"ה. דכ"ה דעת הרמב"ם והשו"ע].

בסיום הדברים מובאת נקודה נוספת: "עוד שאלתי... אפשר שכאן שפיר טפי משום שוודאי פיקו"נ, כי ראש מדינת אוגנדה אמין הוא מטורף ועלול פשוט לרצוח את החטופים ואין מי שימנע בידו". על זה ענה כי הפוסקים מדברים בוודאי פיקו"נ". השואל העלה אפשרות שקיימות רמות שונות של פיקוח נפש, ושכאן מדובר בסכנה מעבר לרגיל, אך נענה שאין מקום לחילוק זה. ומסקנת הדברים הייתה: "ולמעשה אמר לי דמחוייבים כאן לשחרר מחבלים תמורת החטופים משום דהוי פיקו"נ, רק לממשלה הנוקטת עמדת סירוב יש צד היתר בהלכה מאחר דיש פוסקים שמצדדים דהלכה כטעם דגרבי".

עמדת הרבי מלובביץ

לפי המובא במספר מקורות¹² תמה הרבי מספר ימים לאחר שחרור החטופים על כך, שאיש לא העלה בדעתו את האפשרות כי לאחר שישראל תסכים לכל הדרישות החוטפים לא יעמדו בדיבורם:

"מפתיע שבכל השקלא וטריא המובאת בפרטיות בהדו"ח לא הזכיר אף אחד אודות האפשרויות שהמשא ומתן ועד להתדברות גמורה אין זה ערובה שבסופו של דבר הצד השני יקיים על-כל-פנים התנאי העיקרי שכל החטופים יוחזרו חיים, וזאת למרות הניסיון בן כמה אלפי שנים בהתדברות והסכמים חתומים וכו' של בני ישראל ואומות העולם"... סברא זו הוזכרה גם בדברי הרב מאיר אמסעל ('המאור' שנה כח גיליון ה): "ואף אם היו נותנים להם כל דמי פדיון שבעולם, לרבות לשחרר הטרוריסטים חבריהם שדרשום, שגם אז היו בלי ספק הורגים את כל היהודים השבויים..."

נראה שאחרים לא חשו לסברה זו, שכן סמכו על ראשי המדינה שלא ישחררו אף מחבל בלא שיראו את שחרור החטופים מתבצע.

11 שאלת הקשר בין אידי אמין שליט אוגנדה לבין החוטפים הטרידה את ראשי המדינה. ואכן, מצד אחד ידעו שהאיש בעייתי מאוד, אך מצד שני נוצר קשר ישיר איתו, ונעשה ניסיון לדבר על ליבו שיסייע בעניין, כפי שמתואר בפרוטוקול ישיבות הממשלה שפורסמו לאחר שנים, וכן בספרו של שמעון פרס 'יומן אנטבה' עמוד 55, ובהמשך הפרק שם.

12 למשל, מאמר הרב לאופר ב"התקשרות" שמה-שעג.

דעת הרב שלמה גורן

את דעתו של הרב גורן שהיה הרב הראשי באותה תקופה ניתן ללמוד מתוך המסר שביקש להעביר לרה"מ באמצעות שיחה עם מנהל לשכת ראש הממשלה אלי מזרחי. כך תיעד זאת מזרחי¹³:

"התקשר הרב גורן, פונים אליו ללא הרף בני המשפחות. מבקש להביא לידיעתך את דעתו כדלהלן: לפי דעת הרב בהלכה, פדיון שבויים יש לעשות בכל מחיר גם אם יש חששות גדולים שינסו לתפוש אחרים, לפי עניות דעתו יש להחזיר המחבלים ולהציל הנפשות ולא לשחק אפילו בספק. יש נעלמים רבים... יש לוותר על הכבוד והפרסטיג'יה. מדינת ישראל חזקה ותעמוד. הצלת חפים מפשע גדולה יותר מכבוד".

מהדברים ניתן ללמוד לכאורה כי לדעתו בשעת סכנה אין מגבלה על פדיון שבויים תמורת מחיר גבוה¹⁴. אבל מהשוואת הדברים למה שכתב הרב גורן לאחר מספר שנים (תורת המדינה עמוד 424-436) ניתן ללמוד כי הוא מחלק בין מצב בו מדובר בארבעים מחבלים שתמורתם ישוחררו כמאה חטופים, לבין שחרור לא פרופורציונאלי המוגדר כ"יותר מכדי דמיהן", ובו לדעת האוסרים לשחרר - אף בסכנת נפשות יאסר הדבר: "גם בעלי התוס', הסוברים שאם נשקפת לשבויינו סכנת נפשות יש לפדות אותם גם יתר על כדי דמיהם, יודו שאסור היה לנהוג כך במקרה שלנו, מכיון שאנו נמצאים במצב מלחמה עם ארגוני הטרור, וברור ששחרור המרצחים במספר כה רב¹⁵ מגביר את סכנת החבלה והטרור שלהם ומגדיל את כוחם... במצב כזה ברור שאין לפדות את

13 מתוך מסמכים שפורסמו בבלוג ארכיון המדינה - המהדורה העברית, סביב פרשת אנטבה.

14 עוד עולה מהדברים, שהיתה מחשבה בציבור שהמדינה לא תסכים לשחרר שבויים ולהיכנע בכך למחבלים, ועל כך מגיב הרב גורן [וראו גם לעיל הערה 2]. מחשבה זו הייתה לא היתה רק נחלת סתם אנשים מן הישוב; אפילו השר יצחק רפאל ששהה אז בדרום אפריקה אמר בנאום שנשא שם שהוא בטוח בשחרור החטופים אם כי אינו יודע באיזו דרך, אך דבר אחד ברור לו: ממשלת ישראל לא תיכנע לסחטנות ולא תשחרר רוצחים. הוא מוסיף שבו-ברגע הגיש לו קונסול ישראל פתק כי הממשלה הודיעה שתישא ותתן עם החוטפים [בספרו 'לא זכיתי באור מן הפקד' עמ' 391]. חשוב לציין שאף שלבסוף בוצע המבצע ובעז"ה בהצלחה, אכן נערכה הממשלה קודם לכן לאפשרות של שחרור מחבלים, וההסכמה לרעיון זה לא הייתה רק תרגיל כלפי חוץ. על פי מה שפורסם על ידי ארכיון המדינה החל מ"מ בין ישראל לחוטפים ובין ישראל לשליט אוגונדה אידי אמין בתיווכה של צרפת. בשלב ההוא נעשתה בדיקה שמטרתה להיענות לדרישות החוטפים, וכך יצא יועצו של רבין, האלוף במילואים רחבעם זאבי, לפריז, כדי לארגן את חילופי השבויים. ב-4 ביולי אף שלח זאבי מברק אל רבין ואל שר החוץ גאל אלון שבו פירט את הערותיו לקראת החילופים, אך בעת שהגיע המברק לייעדו כבר יצא המבצע לדרך...

15 שם דובר על שחרורם של 1150 מחבלים תמורת שלושה שבויים. עוד חילק שם בין אזרחים - לבין חיילים שיתכן שיש לשחררם גם במחיר גבוה, וכעין זה מצאנו גם בחוות בנימין סימן טז, עיי"ש בהסבר הדבר.

השבויים אלא אחד כנגד אחד¹⁶...

דעת הרב חיים גריינמן

בהערה 2 הוזכרו דבריו של הרב שטנצל, שנתבקש לעזור בהשפעה על ראשי המדינה להסכים לעסקת שחרור המחבלים תמורת החטופים. בהמשך הדברים כותב הוא כך: "אמרתי להם כי אני רוצה להתייעץ עם הגר"ח גריינמן כיצד לעשות זאת ואיך. הם הסכימו. הלכנו לביהכנס" לדרמן כמדומה בשעת ותיקין, בזמן הקריאה בתורה ניגשתי להגר"ח, הראיתי את הפס"ד, הוא אמר לחזור אליו ב-8:00 בבוקר לביתו, ואת הפס"ד שם במעילו ולא החזירו לי. ב 8:00 הגעתי אליו, הוא אמר לי: אנו נוסעים לביתו של הרב שך. לקחתי אותו במכונית, הוא עלה לרב שך וחזר לאחר כ-10 דקות, אינני יודע מה דובר ביניהם. אח"כ אמר: אנו נוסעים לביתו של ח"כ שלמה לורנץ, שהיה ברח' השומר בבני ברק. נכנסנו אליו, ומשם לורנץ עם הגר"ח התיישבנו ליד הטלפונים וטלפנו לכל המי והמי בקונגרס האמריקאי, באנגליה ועוד, שיש להם השפעה על אנשי האפריקאי שבמדינה המטוס החטוף. כנראה שדבר לא זו. בלילה שלאחריו היה מבצע אנטבה של צה"ל, היו מספר הרוגים והמטוס שוחרר. הפס"ד לא הוחזר אלי עד עצם היום הזה. לבי נוקפני אם הייתי צריך ללכת להגר"ח, או לפעול כפי שנתבקשתי, או לתת להם להמשיך לבד הלאה".

באורחות רבנו (שם) מספר:

"סיפר שמישהו [ביקש] שהוא והגר"א שך ילכו לרבין להשתדל שימסור מחבלים. ואמר מו"ר, פוליטיקה של כל אחד מה שעולה בדעתו... ורה"מ יתחשב עם שני רבנים זקנים? מכל הצדדים לוחצים על רה"מ וגם אנו נטפל אליו? הסוף היה שהגר"א שך סירב ולא הלכו".

מצירוף שני המקורות יחד ניתן לשער שהרב גריינמן שיכנע את הרב שך לשנות את דעתו ולא לנסות ללחוץ לביצוע את עסקת החילופין. מה עמד מאחורי דעת הרב גריינמן? האם הבנה אחרת של מסקנת ההלכה בעניין אין פוּדִין את השבויים שנידונה ע"י הרב קנייבסקי, או נימוק אחר?

16 כיוון חשיבה דומה מצאנו בדברי הרב יעקב קמינצקי מארה"ב. כאשר נחטף מטוס ובין שאר הנוסעים היה הרב יצחק הוטנר, חשבו כמה מתלמידיו לנסות לפדותו בסכום כסף גבוה על סמך הנפקת בשולחן ערוך יורה דעה סימן רנב סעיף ד שמותר לפדות תלמיד חכם בדמים מרובים. אמר על כך הרב קמינצקי שהדין הזה נאמר בשעת שלום, אבל בשעת מלחמה אי אפשר לומר שמחויבים להפסיק מלהילחם על מנת לפדות את השבויים בממון, שהרי ע"י מתן הכספים לאויב מחזקים אותו בשעת המלחמה. ואח"כ הוסיף והגדיר, שכל המלחמות והפרעות וכל המהומות שעורכים הערבים עד ימינו אלה ועד בכלל הכל המשך מאותה המלחמה הראשונה, מלחמת השחרור (הרב צבי שטר, עקבי הצאן סימן לב).

סיפורו של ד"ר להמן

ד"ר מנשה מנפרד להמן היה איש עסקים בר אוריין שחי רוב ימיו בארה"ב. בספרו 'מסות ומסעות' עמודים 312-305 הוא מספר על עשייה לה היה שותף סביב שחרור החטופים. בתוך הדברים מוזכר גם הרב גריינמן, ונוכל אולי לשער על פי זה מדוע התנגד לעיסקת החילופין. לד"ר להמן היו עסקים נרחבים באוגנדה, ובעקבות בקשתם של "אישים מדיניים בכירים בישראל" ניסה לפעול מול אישים בכירים שם, ולהציע כסף רב תמורת שחרור החטופים. בשלב מסוים קיבל טלפון מהרב שלמה לורנץ מראשי אגודת ישראל. הוא רמז שדן על תוכניתו של להמן עם רבין, אשר החליט לשלוח שליח בשם "דוד" לתאם את הדברים עמו. אחר זמן התקשר שוב הרב לורנץ: הוא אמר שהתייעץ עם הרב גריינמן בבני ברק, והוא תבע ממר להמן שלא להראות אופטימיות יתירה כלפי תוכניתו בשעה שישוחח עם "דוד", כדי שבממשלה לא ייטשו את שאר התוכניות שבידיהם להצלתם של היהודים. ד"ר להמן מספר: "אמרתי לו שזו היתה בדיוק גם מחשבת. אל להם בישראל להרפות ידים שמא תוכנית זו עשויה לפעול, כן אל להם להיחפז בשחרורם של מחבלים, כי יתכן שאין צורך בכך". לורנץ אמר בהמשך ללהמן שרבין יודע על תוכניתו ומעוניין בה מאוד. לאחר מכן מתאר להמן את פגישתו עם "דוד" ואת העידוד שקיבל ממנו להמשיך בתוכניתו.

לאור דברים אלו ניתן לשער בזהירות המתבקשת, כי הרב גריינמן לא הזדרז להסכים לניסיון לשכנע את רה"מ לשחרר מחבלים מכיון שחשב שישנן דרכים אחרות מזיקות פחות אותן ראוי למצות קודם שמשחררים מחבלים, כמו הפעלת קשרים מול האוגנדים וניסיון לפדות את החטופים בכסף רב. לכן לדעתו במקרה זה לא היה נכון שרבנים ילחצו לשחרור מחבלים. מהדברים שהובאו כאן נשמע שגם הרב שך נסוג משום כך מהסכמתו הראשונית ללחוץ על ראש הממשלה לשחרר מחבלים תמורת החטופים.

האם מדובר בגדרי מלחמה

המנחת חינוך במצוה תכ"ה הגדיר את ההבדל בין מלחמה למצב אחר לגבי היתר ההסתכנות לצורך הצלת אחרים: "נהי דכל המצוות נידחים מפני הסכנה, מ"מ מצוה זו דהתורה צייתה ללחום עמהם, וידוע דהתורה לא תסמוך דיניה על הנס כמבואר ברמב"ן, ובדרך העולם נהרגים משני הצדדים בעת מלחמה, א"כ חזינו דהתורה גזרה ללחום עמהם אף דהוא סכנה". יסוד זה הובא באחרונים נוספים¹⁷. לאור זאת העיר הרב יעקב אריאל¹⁸ שגם הרב עובדיה יוסף וגם עמיתו הרב ישראלי, חרף מסקנותיהם

17 ראה מש"כ פרופ' נחום רקובר בספרו מסירות נפש פרק תשיעי.

18 באהלה של תורה כרך ד סימן יט.

השונות, שווים בניסוח הבעיה של סיכון המדינה בשחרור המחבלים לעומת סכנת הריגתם של בני הערובה, ודנו בה לפי הכללים המקובלים בהלכה של סיכון האחד לעומת סכנתו של אחר במישור האישי. אולם ראינו שיש להתייחס למלחמה במישור חשיבה ציבורי, שבו חלים כללים אחרים. היה מקום אפוא לראות גם את בעיית חטופי אנטבה כבעיה מלחמתית, שהרי בסופו של דבר מלחמה לנו במחבלים ביבשה בים ובאוויר, ובן ערובה נחשב לחייל בחזית איומה זו, וכמו בכל מלחמה על המפקד מוטלת האחריות הכבדה לשקול את שכרו של סיכון לעומת הפסדו במצבו הפרטי של כל חייל וביחס למערכה כולה. והוא הדין כאן, רשאית הממשלה להחליט אם לסכן את החטופים לשם הצלחתה של המלחמה הכוללת במחבלים, או להיפך לסכן את המדינה במקרה חריג זה על מנת להציל את החטופים. אמנם יתכן שלדעת הרב עובדיה והרב ישראלי נכונה הגדרה זו רק כאשר מדובר על התרחשות הכוללת בתוכה לחימה אקטיבית, ולא במאורעות נקודתיים המתרחשים שלא בזמן של לחימה.

סיכום

חטיפת המטוס עם בני הערובה לאנטבה לפני ארבעים שנה עוררה דיון סביב האפשרות שעלתה לשחרר מחבלים כדי שישוחררו החטופים תמורתם. מתוך הנחה שאכן המחבלים יעמדו בהסכם, ושזו הדרך היעילה להשגת המטרה, עלתה השאלה האם נכון לעשות כך עקב הסכנה שעלולה להיגרם בטווח הארוך משחרור המחבלים, וגם לאור תקנת חז"ל לא לפדות שבויים במחיר מופרז. רוב גדולי ישראל סברו שבמקרה זה נכון היה לבצע את העסקה, ואין לחשוש לשתי השאלות הנ"ל. אמנם בחסדי ה' לבסוף שוחררו חטופי אנטבה במבצע נועז שהצליח בס"ד כך שהדברים נשארו בחזקת 'דרוש וקבל שכר', אך העקרונות שנקבעו בעניין זה נכונים גם למקרים דומים.